

PAVEL BOČEK

PRAVDA A JEJÍ VÝZNAM V MYŠLENKÁCH IVANA SEMJONoviČE PERESVETOVA

Zavedení a zachovávání pravdy v „carství moskevském“ bylo základní příčinou, která přiměla Peresvetova k sepsání a předložení jeho „knížek“ Ivanovi IV. Důvody a východiska byly nesporně dány jeho osobními zkušenostmi ze života na Rusi.¹ Situace, v níž nemohl volání po nápravě poměrů na Rusi vysvětlovat pouze svým neradostným osudem, byla zřejmá i jemu.² Ivana IV. osudy Ivana Semjonoviče i jemu podobných v lepším případě nedojímaly, pokud by naopak přílišná opovážlivost jejich „čelobitných“ nevyvolala jeho hněv.

Jako východiska, o něž opírá potřebu zavedení pravdy a na nichž vysvětluje svoje pojetí pravdy, slouží Peresvetovovi opět vláda posledního byzantského císaře Konstantina XI. a vláda tureckého sultána Mehmeda II. Stranou ovšem nezůstává ani Rus a perspektivy jejího vývoje a postavení. Pravdu v jeho pojetí charakterizuje několik podstatných aspektů, stejně jako příčin, pro něž považuje její zavedení na Rusi za vhodné a potřebné.

V závěru Vyprávění o sultánu Mehmedovi reprodukuje obsah fiktivní besedy „latinských doktorů“ s Řeky. „Doktoři“ vysvětlují Řekům, že se na ně Bůh rozhněval, stejně jako na Židy, a vydal je za jejich pýchu a nepravdu do područí tureckému sultánovi. Vysvětlení je pro něho zcela prosté – Bůh se staví proti pyšným, hněvá se za nepravdu, neboť pravda znamená pro Boha srdečnou radost a okrasu víry. Řekové se v besedě brání tvrzením, že mají v současné době svobodné carství a svobodného cara, „blahověrného gosudara“, knížete vši Rusi Ivana Vasiljeviče. Na tomto carství spočívá velké Boží milosrdenství a Boží znamení v podobě svatých nových divotvorců, kteří „jsou stejní jako ti první, poněvadž vyzařují stejnou milost Boží jako oni první.“ Reakce „latiníků“ je překvapivá – poštěstilo se jim dostat do této země a zkoumat křesťanskou víru; v této zemi vyznávají pravou křesťanskou víru a projevuje se v ní velká milost Boží. Ptají se však, co říci o divotvorcích? A hned odpovídají: takové je prostě

¹ Sočiněnija Ivana Peresvetova, Moskva 1956, s. 162–165, 170–173. Dále SIP.

² Sakketi, A. L.: *Političeskaja programma I. S. Peresvetova*, Vestnik MGU, serija obščestvennych nauk, 1951, vyp.1, s. 205.

Boží milosrdenství (zázračné působení divotvorců autor zjevně chápe v souladu s učením pravoslavné církve jako projev Božského milosrdenství a nedává ho do souladu se situací v zemi). „Kdyby však k oné skutečné víře křesťanské přidali pravdu tureckou, pak by s nimi sami andělé besedovali.“ Řekové jsou ovšem příznačně opačného mínění – podmínkou „besedování s anděly“ je připojení křesťanské víry k turecké pravdě.³ Vztah mezi vírou a pravdou má pro Peresvetova klíčový význam, proto mu také věnuje velkou pozornost.

Autority „latinských doktorů“ se Peresvetov dovolává stejně běžně jako autority tureckého sultána Mehmeda. V daném případě proto, aby připomněl ruskému panovníkovi jeho postavení v rámci celého křesťanského světa a z něho plynoucí odpovědnost za pravou křesťanskou víru, nejen na Rusi samé.

Okolnost, že využívá svědectví heretických „latinů“ (svůj vztah k nim v žádném ze svých děl konkrétně nevyjádřil), stejně jako jimi zdůrazněnou potřebu zavedení pravdy přebírané od Turků, vyrovnával tím, že nechal Řeka, přesně v duchu dobových představ, v dialogu zvítězit.⁴ Těžko lze naopak v dialogu hledat důkaz toho, že pro Peresvetova – jak tvrdí Jurganov – už nebyly rozdíly ve víře mezi pravoslavnými a katolíky tak důležité a o získání Boží přízně rozhodovala blízkost k pravdě.⁵ Svůj názor na hodnotu věr vyslovil ve svých „knížkách“ na mnoha místech jednoznačně – „křesťanská (Peresvetov zásadně užívá termín křesťanská víra ve smyslu víra pravoslavná) víra je Bohu milá, je ze všech věr nejlepší.“⁶ I z úst valašského vojvody nechává zaznít myšlenku, že „víra řecká byla velmi silná a my jsme se jí všichni pyšnili a nyní se ruským carstvím všichni pyšníme“.⁷ Víra, její hodnota a nezbytnost respektování všech příkázání pro něho byly východiskem, o němž ani v drobném náznaku nepochyboval. Zachování její čistoty a nezávislosti bylo jedním z podstatných důvodů, jež jej přiměly k vystoupení.

Ve Vyprávění o sultánu Mehmedovi upřesňuje příčinu toho, proč kdysi pyšným Řekům nezbyvá od okamžiku dobytí Mehmedem II. Dobyvatelem až do dnešní doby nic jiného nežli se pyšnit carstvím blahověrného ruského cara. Řekové ve všem zeslábli, pravdu ztratili, Boha rozhněvali a křesťanskou víru vydali nevěfcím ke zhanobení.⁸ Za této situace, kdy je ruské carství jediným svobodným carstvím řeckého křesťanského zákona, doufají v Boha, že „rozmnoží víru křesťanskou a s nadějí spoléhají na carství blahověrného ruského cara“.⁹ Ve Velké prosební listině svoje názory na úlohu ruského cara ve vztahu k ostatním pravoslavným korunuje myšlenkou, že je s Boží pomocí osvobodí od násilnictví tureckého cara. Zároveň ovšem nechává svoje oblíbené doktory a filo-

³ SIP, s. 161.

⁴ S v a k, D.: *Ob ocenke dějatělnosti Ivana Peresvetova*, Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae, t.XXIV, f.1–2, Budapest 1978, s. 72.

⁵ Jurganov, A. L.: *Iděi I. S. Peresvetova v kontěkstě mirovoj istorii i kultury*, Vo-prosy istorii, 1996, No 2, s. 22.

⁶ SIP, s. 160, 149, 150, 177 aj.

⁷ Tamže, s. 173.

⁸ Tamže, s. 160.

⁹ Tamže, s. 161.

zofy vyjádřit naději, že „car a velkokníže Ivan Vasiljevič vši Rusi bude moudrý a zavede ve svém carství pravdu.“¹⁰

Není rozhodující, zda Peresvetov zaujímal vůči Řekům pohrdavý či ostře záporný postoj kvůli jejich osudu, který si ovšem podle jeho soudu jednoznačně zavinili sami, jak zdůrazňuje Lur'je.¹¹ V systému jeho názorů mu sloužili především jako odstrašující příklad a zároveň jako připomínka odpovědnosti za křesťanskou řeckou víru, již nese ruský panovník před celým pravoslavným světem. Akcentování „mezinárodněpolitické“ odpovědnosti mělo být jedním z nejzásadnějších argumentů, jež měly ruského cara vést k zavedení pravdy v jeho říši.

Příčiny vydání řeckého carství do rukou Mehmedových vypočítává v obecnější i konkrétnější podobě na mnoha místech ve svých „knížkách“. Určitou výjimku přitom tvoří Vyprávění o knihách; v něm nechává samého Boha patriarchovi Anastasioví vysvětlovat, že mnohem horší než pohanění chrámů, ikon a svatých divotvorců, jehož se dopustili nevěřící, bylo to, co musel trpět od nich, od znalých víry křesťanské. Nejosudnější bylo, že formálně naplňovali „svatou Boží vůli“, přijali dobrovolně její břímě, její skutečné podstaty však nedbali. Formální zachovávání základních křesťanských pravidel nebylo v Peresvetových očích důvodem k tomu, aby Bůh vyznamenával Řeky „svatým velkým milosrdenstvím“. Ponechal jim ovšem „pozemské žití a cestu do nebeského království.“¹² Peresvetov nevěnoval detailnější pozornost problémům vnější zbožnosti. Její projevy jsou však pro něho důkazem opouštění Božího zákona, po němž může následovat pouze trest.

V této souvislosti je také velmi zajímavá zmínka o nových divotvorcích. Peresvetov se vši pravděpodobností naráží na velké kanonizační církevní sněmy v letech 1547 a 1549, které připravil metropolita Makarij a svolal Ivan IV. Kanonizace nových ruských svatých měla koncem 40. let XVI. století značný vnitropolitický i mezinárodněpolitický význam, který uznával i Ivan Semjonovič. Z jeho hlediska přispívalo rozšíření počtu ruských národních svatých k růstu autority ruské církve v křesťanském světě, proto také vyzvedává stejnou cenu a význam prvních i nových divotvorců. Podobně jako Filofej i on nalézá předpoklady pro to, aby se svobodné moskevské carství stalo strážcem pravoslavné víry. Vždyť má svého svobodného vládce, projevuje se v něm Boží milosrdenství, k úplné dokonalosti – besedování s anděly – mu však chybí pravda, jak se shodli Řekové s „latinskými doktory a filozofy“. Nestačí se tedy spoléhat na kanonizování nových svatých, stejně se nestačí pyšnit množstvím bohatých klášterů s početným osazenstvem a dlouhými a okázalými bohoslužbami s mnoha poklonami.¹³ Téměř v duchu názorů Josifa Sanina Volockého vidí hlavní viníky tohoto stavu v císaři a patriarchovi. Císař dopustil mnohé nesprávnosti, podobně i patriarcha zanedbal mnohé ze svých úkolů, především povinnost pomocí pastýřských poučení vést svět ke svaté Boží cestě.¹⁴

10 Tamže, s. 176, 177.

11 Tamže, s. 194.

12 Tamže, s. 150.

13 Sr. Gerberštejn, S.: *Zapiski o Moskovii*, Moskva 1988, s. 101, 103, 109–110.

14 SIP, s. 150.

Řešení nabízí svým jednáním a hlavně svými názory sultán Mehmed. Ten choval ke křesťanské víře skryté sympatie i poté, co mu islámští duchovní nedoporučili jeho plán na přestup na křesťanskou víru a přitom využili diskreditujícího argumentu, že Bohu není tato víra milá, jinak by mu ji nevydal. Tajně si psal, že křesťanský car by měl veškerými pravdami Bohu působit radost a za křesťanskou vírou vždy pevně stát.¹⁵ Z jednání a slov, která Peresvetov spojoval s tureckým sultánem, je zřejmé, že zcela v souladu s historickou tradicí pravoslavného světa žádal od panovníka péči o víru v nejširším smyslu. Výzva, aby křesťanský vládce stál pevně za křesťanskou vírou, pro něho neznamovala pouze povinnost bránit ji před útoky nevěřících.

Jurganov, jenž se typicky pro ruskou a zejména sovětskou historiografii snaží srovnávat Peresvetova s představiteli evropské reformace a s utopisty XVI. století, dospěl k závěru, že víra pro něho nebyla vnitřním duševním stavem, nýbrž mu splyvala s „vnější svatostí a čistotou“. Bez pramenného základu vyslovuje tezi, že pravda a čistota znamenaly pro Peresvetova „vzájemně nahraditelnou dvojici“¹⁶. Peresvetov nemohl chápat víru jinak nežli většina ruského prostředí od doby přijetí křesťanství, tedy jako zákon. Tak vnímají víru na Rusi jeho latínští filozofové i valašský vojvoda Petr. Čistota a neporušenost víry je pro něho, stejně jako pro Filofeje i další reprezentanty ruského politického života, základním předpokladem samé existence státu, jak nejlépe dokazuje důsledně připomínaný příklad byzantské říše.

Philipp v souvislosti s hodnocením byzantských a ruských osudů Ivanem Semjonovičem vyslovil názor, že ten na rozdíl od mnicha Filofeje nevěřil ve vyplnění teorie o Moskvě – třetím Římu, po němž již čtvrtý nebude následovat. Toto konstatování rozvinul dále zajímavou tezí, že tak, jako Řekové musejí nyní žít „pod pozitivně hodnoceným tureckým panstvím“, pak i Rus může ztratit svůj status jediného nezávislého pravoslavného státu a případně existovat i jako poddaná a ovládaná země.¹⁷ Philipp blíže nespécifikuje, kdo by oním ovládajícím mohl být.

Vzhledem k sociálnímu prostředí, ze kterého Peresvetov pocházel a jemuž také zcela přirozeně odpovídaly i jeho cíle a ideály, nemůže překvapit, že nepřemýšlel o osudech ruského státu např. v duchu pskovského Filofeje či metropolitů Zosimy. Zcela nepřijatelná je ovšem druhá část Philippova názoru: Peresvetovovy veškeré plány směřují ke zcela opačnému cíli – Rus se musí vyhnout osudu byzantské říše a on hledá a nabízí cestu, jak této tužby dosáhnout. Výzvy k budování stálého vojska, kritika odporu velmožů proti vojenským tažením mimo hranice říše doplňovaná voláním po pokoření Kazaně ukazují naprosto zřetelně, jakou perspektivu ruskému státu přisuzoval.

Z dochovaných pramenů nelze též poznat, jaký byl Peresvetovův vztah k byzantskému dědictví. Neutěšené postavení Řeků a Srbů mu spíše sloužilo jako odstrašující příklad než jako podnět k úvahám o převzaté či zděděné odpověd-

¹⁵ Tamže, s. 160.

¹⁶ J u r g a n o v, c.d., s. 24.

¹⁷ P h i l i p p, W.: *Ivan Peresvetov*, Berlin 1935, s. 84.

nosti za celý pravoslavný svět. Jednoznačně vyznívá argument – pro svou pýchu, nezákonnost a lenost si nyní Řekové musejí vykupovat svou víru u tureckého vládce.¹⁸ Naděje, které spojovaly s Moskvou Turky podrobení pravoslavní křesťané, o kterých se několikrát zmiňuje, mohly být odrazem skutečných představ, s nimiž se mohl setkat na svých cestách. Avšak jediný stát, proti němuž doporučoval vojensky zasáhnout, byl kazaňský chanát. O tažení proti Turkům, byť perspektivním, se u něho neobjevuje ani zmínka. Pokud by snad jeho vnitřní přesvědčení bylo v tomto případě jiné, pak ve svých „knížkách“ plně respektoval postoj a orientaci oficiálního ruského prostředí. To ovšem nezabavuje ruské carství a jeho vládce odpovědnosti za pravoslavnou víru, jejímž útočištěm se nesporně i v jeho očích Rus stala.

Obecné výzvy k ochraně a zachovávání víry však byly pro jeho koncepci nedostačující. Proto se podobně jako pro řadu představitelů politického myšlení i pro něho stává východiskem kategorie pravdy. Zatímco u většiny z nich, včetně Vassiana Patrikejeva a Maxima Greka, pravda znamená důsledné zachovávání křesťanských příkázání a zůstává jí tedy morální poloha, pak jeho pojetí pravdy zahrnuje i světské stránky života jednotlivců a celé společnosti a nabývá proto také výrazně politického charakteru. Pravdu ve své říši zavedl sultán Mehmed, přitom ukázal velká a hrozná znamení. Jimi se snažil přimět všechny lidi ve své říši, aby v ničem neochabovali a Boha nerozhněvali. Zdrojem moudrosti, nezbytně nutného předpokladu k poznání a zavedení pravdy, byly Mehmedovi řecké knihy, tedy pramen, jenž měl být vzorem a návodem k chování Řeků samých, který oni ovšem nerespektovali.¹⁹

Jeden z podstatných aspektů svého pojetí pravdy opět vykládá Mehmedovými ústy. Turecký sultán vysvětluje svým velmožům příčiny svého jednání tezí, že Bůh miluje pravdu nade vše, a zároveň jim vysvětluje, v čem podle něho pravda spočívá. Podle sultána spočívá Konstatinovo provinění v tom, že vycházel vstříc vůli svých velmožů a srdce jim rozveseloval; oni se z toho radovali, nesprávně se chovali, bohatli a země a carství plakaly a tonuly v bídách. Bůh se proto rozhněval na Konstantina a jeho velmože a celé řecké carství neuhazitelným hněvem, protože si všichni hnusili pravdu a neuvědomovali si, že Bůh miluje pravdu nejvíce ze všeho. Po tomto vysvětlení se Mehmed táže svých velmožů: „A vy mě snad také chcete vést k tomu, aby se Bůh rozhněval a spolu s vámi mě zahubil?“²⁰

Na jiném místě opět Mehmedovými ústy připomíná, že se Bohu protiví chytřačeni, pýcha a lenost. Není náhodou, že mu právě Bůh vydal do rukou velkého císaře, jenž byl „podle sepsání od narození moudrým vojenským pramenem, který se však nechal ovládnout záludností a nechal také zkrotit svoji bojovnost.“ Mehmedův závěr v tomto případě vyznívá mnohem jasněji – „poslouchejte mě ve všem, abychom Boha ničím nerozhněvali.“²¹

18 SIP, s. 176.

19 Tamže, s. 154.

20 Tamže, s. 154–155.

21 Tamže, s. 152.

Garantem pravdy tedy nemohl být nikdo jiný nežli panovník, který se přitom neměl nechat ovlivňovat názory a představami velmožů, protože odpovědnost za ni nese jenom on. Příznačné je, že se nikde nezmiňuje o postojích, vlivu a úloze duchovenstva s výjimkou místa, kde islámští duchovní zrazují Mehmeda od jeho úmyslu přestoupit na křesťanskou víru. Příklad patriarchy Anastasije ukazuje, že Peresvetovovy názory na úlohu duchovních byly plně v souladu s představami vlastními pravoslavnému prostředí. Od tradice se zřejmě nijak nelišil ani jeho názor na vztah mezi světskou a duchovní mocí, což dokumentuje jednoznačně vyjádřená a panovníkovi přisouzená odpovědnost za křesťanskou víru. Proto také zřejmě necítil potřebu zaujímat k této otázce zvláštní stanovisko. Problémy církevního života, včetně např. sekularizace klášterního majetku, řešené na jednání Stoglavu, jej zjevně příliš neznepokojovaly.

Důležité svědectví o svém chápání panovníkovy úlohy poskytli v První předpovědi filozofů a doktorů, která je bez jinotajů a analogií jednoznačně věnována Ivanovi IV. První ruský car se narodil „z velké moudrosti podle nebeského znamení, aby zavedl pravdu ve svém carství.“ Vzápětí svoje přesně cílené a jenom zdánlivé lichocení ještě umocňuje – „Bůh tolik miluje křesťanskou víru, že stvořil moudrého voynnika blahověrného cara a velkoknížete vši Rusi Ivana Vasiljeviče. Všichni jeho nepřátelé se budou kát před Bohem, jakmile poznají jeho carskou Bohem vrozenou moudrost a sami budou velmi žasnout nad svým vlastním jednáním.“²² Na ruský trůn měl Ivan IV. jako syn Vasilije III. Ivanoviče a Heleny Glinské legitimní nárok, Peresvetov zjevně nesdílel kritické výhrady ke druhému Vasilijovu sňatku a následnému Ivanovu narození, jemuž se potřebných darů zejména v podobě moudrosti dostalo i od Boha. Svým původem a Boží milostí Ivan IV. nabyl potřebných základních předpokladů pro úspěšnou vládu. Tyto předpoklady však ještě nebyly zárukou náležité podoby vlády.

Ve Velké prosební listině valašský vojvoda Petr sice opět vysoce hodnotí význam a důležitost Ivanova narození a také Bohem vrozené moudrosti,²³ zároveň ale předpovídá, že se jej budou jeho velmoži snažit ulovit a zkrotit stejně jako císaře Konstantina.²⁴ Záleží proto na něm samém, zda se rozhodne naplnit s jeho osobou spojované naděje a očekávání, či zda naopak podlehne svodům a úkladům svých velmožů a nevyužije tak ani Božího daru v podobě moudrosti. Peresvetovova varování jsou do té míry výmluvná, že nemusí užívat kategorie Božího strachu ani tradičního varování v podobě posledního soudu.

Pouhé varování před snahou velmožů o Ivanovo „ulovení a zkrocení“ se mu postupně zřejmě jevilo jako nedostatečné, proto přistupuje k argumentaci, jíž užil v mírnější podobě již v závěru Vyprávění o sultánu Mehmedovi. K posílení dojmu a vlivu opět využil valašského vojvody, jenž je v této „knížce“ rozhodující autoritou místo sultána Mehmeda. Petr se tázal svého služebníka „Moskvitina“ Vasky Mercalova, jehož Lur'je považuje za skutečnou postavu²⁵,

²² Tamže, s. 161–162, srv. s. 165.

²³ Tamže, s. 171, 173, 174.

²⁴ Tamže, s. 183.

²⁵ Tamže, s. 320–321.

zda je ve „velkém, silném a všem bohatém moskevském carství“ pravda. Mercalovova odpověď byla vážná až zlověstná – „křesťanská víra je tam dobrá, ve všem úplná i církevní krása je velká, ale pravdy se nedostává.“ Závěr je pro autora prostý – „pokud chybí pravda, chybí vše.“²⁶

Za důkaz absence pravdy v moskevském carství Peresvetov považuje především chování velmožů, kteří kromě jiného propadli velké herezi – „za křesťanskou vírou nestojí a panovníkovi věrně neslouží“. Chyby se ale dopouští i sám panovník tím, že právě heretickým velmožům dává do správy svá města a volosti a tím jim vlastně vytváří podmínky pro jejich nesprávné jednání. K projevům nesprávného jednání „velmožů ruského cara“ patří jejich touha po majetku, bohatnutí a následné lenivění, ale také strach ze smrti a z něho vyplývající neochota „hrát proti nepříteli lítě smrtelnou hru.“ Výmluvné je také vyjádření naděje, že Ivan naplní předpoklady doktorů a filozofů a projeví Bohem vrozenou pravdu a přiměje nespravedlivé soudce postupovat podle pravdy.²⁷

Panovník zůstává pro Peresvetova Bohem zvláště vyznamenanou autoritou nesoucí odpovědnost za osud jemu svěřené říše. Na rozdíl od Sanina a jeho následovníků jej však nestaví nad zákon, ale podobně jako něstjazaťelě jej zákonu podřizuje. Zákonem je pro něho stále křesťanská víra. Tu si vzal na pomoc sultán Mehmed poté, co ovládl Cařihrad i s císařem Konstantinem.²⁸ Její principy musí být neynnutelně základními východisky i pro vládu Ivana IV. Důsledky plynoucí z jejího opuštění a nerespektování se ovšem nestanou osudnými jenom panovníkově osobě na posledním soudu, ale postihnou celou říši. Proto se modlí vojvoda Petr, aby nepominula moudrost ruského cara, aby pro naši hříšnost ruské carství nepadlo a aby naopak toto svobodné carství zazářilo křesťanskou vírou. Vždyť v opačném případě by se řecká víra mohla dostat do situace, v níž by mezi ní a vírou židovskou a arménskou nebylo žádného rozdílu – také by byla bez svobodného vládce a bez svobodného státu. Svoji modlitbu končí Petr obvyklou prosbou, aby Bůh pomohl rozmnožení křesťanské víry.²⁹ Panovník tedy musí sám zachovávat víru – zákon a musí dbát o jeho zachovávání svými poddanými, jenom tak může ochránit víru, sebe, svoje poddané i svoji říši.

Ve Velké prosební listině se Peresvetov vrátil i k poměru mezi vírou a pravdou tedy k otázce, jíž se dotkl v závěru Vyprávění o sultánu Mehmedovi. Jako v jiných případech i v tomto je vojvoda Petr otevřenější a kritičtější, Peresvetovova snaha ovlivnit myšlení a jednání ruského cara zjevně postupně sílila. Valašského vojvodu nechal vyslovit přesvědčení, že „Bůh nemá rád víru, nýbrž pravdu.“³⁰ Tato myšlenka vede často v literatuře k vyslovování zkrslujících a těžko přijatelných závěrů, které řadí Peresvetova k heretikům poloviny XVI. století, případně k reprezentantům humanistických idejí v ruském prostředí.³¹

26 Tamže, s. 176.

27 Tamže, s. 173, 174, 175 aj.

28 Tamže, s. 180.

29 Tamže, s. 177.

30 Tamže, s. 181.

31 Srv. např. R ž i g a , V . F . : I. S. Peresvetov, publicist XVI veka, Moskva 1908, s. 51;

Výjimku v hodnocení Peresvetovova díla představuje W. Philipp, podle něhož Peresvetovovi pravda splývá s právem. Tento soud dále rozvíjí tezi, že Peresvetov chápe právo jako něco zvláštního vedle víry a také jako něco mnohem důležitějšího než všechno ostatní, včetně víry. Přitom zdůrazňuje, že pravda má v Peresvetovově pojetí výrazně světský charakter.³² Ivan Semjonovič přitom mimo veškerou pochybnost nepřekročil hranice náboženského myšlení a dával přednost víře v Boha před vírou v rozum.³³

Skutečnost, že Peresvetov sám ve svých úvahách a představách víru a pravdu nevnímal jako protikladné kategorie, dokazují jeho další myšlenky. Za pramen skutečné pravdy považoval Ježíše Krista, jenž „nám zachoval pravdu v evangeliu.“ Veškeré pochybnosti vyvrací dalším vysvětlením – „poněvadž (Bůh) miluje křesťanskou víru nad všechny víry, ukázal nám cestu k nebeskému carství v evangeliu.“³⁴ Víra, kterou považuje za zákon, v jeho pojetí představuje, podobně jako v pojetí Fjodora Kuricyna v jeho proslulém Laodikijském poslání,³⁵ ohradu, jež vymezuje a charakterizuje prostředí, v němž lidé žijí a jednají. Příklad vydání pravověrných Řeků do rukou jinou víru vyznávajících Turků dokazuje, že její znalost a formální respektování považoval nespokojený vojník za nedostačující. Pravda pro něho byla především naplňováním Boží vůle, „Řekové četli evangelium, Boží vůli však nenaplňovali.“³⁶ Naplňování Boží vůle nelze omezovat pouze na carovu lásku k vojníkům, přestože se pozemská služba vojníkům buduje podle příkladu andělů Božích, jak soudí Saľ nikov.³⁷ Naplňování Boží vůle tedy neztotožňoval jenom se znalostí především evangelijních přikázání, ta pro něho byla naprostou samozřejmostí, případně samoučelnou zbytečností. Jinak by ve Vyprávění o knihách nezdůrazňoval, že si Řekové přivodili svůj pád mimo jiné i tím, že se neřídili přikázáním o lásce k bližnímu.³⁸

Nejen vztahu k bližním v souvislosti s nesprávným jednáním velmožů bažících po majetku se dotkl v Koncovce, drobnějším dílku, jemuž bývá nezaslouženě věnována menší pozornost. V jeho úvodní části a téměř stejnými slovy i v závěru opakuje ústy sultána Mehmeda jeden ze základních principů svého projektu nápravy společenských poměrů na Rusi – Bůh nepřikázal, aby se velmožům a vojníkům dostávalo moci soudit obyvatele a vybírat carovy důchody. Těmito úkoly má být pověřen moudrý muž, který ničím carovy úřady nepo-

Lichačov, D. S.: *Razvitije ruskaj literatury X–XVII vekov*, Moskva 1973, s. 128; Klibanov, A. I.: *Recenzija na kn. Sočiněnija I. Peresvetova*, Istorija SSSR, 1957, No 3, s. 207; Zimin, A. A.: *I. S. Peresvetov i jeho sovremenniki*, Moskva 1958, s. 399; Jurganov, A. L.: *Iděi I. S. Peresvetova v kontěxte mirovoj istorii i kulturny*, Voprosy istorii, 1996, No 2.

32 Philipp, c.d., s. 76, 78.

33 Sakketi, A. L., Saľ nikov, Ju. F.: *O vzgljadach I. Peresvetova*, Voprosy istorii, 1957, No 1, s. 121.

34 SIP, s. 181.

35 Lur'je, Ja. S., Kazakova, N. A.: *Antifeodal' nyje jeretičeskije dviženija na Rusi XIV – načala XVI vekov*, Moskva 1955, Přílohy, s. 265.

36 Viz pozn. č. 20.

37 Sakketi, Saľ nikov, c.d., 121.

38 SIP, s. 150.

skvrní. Zcela logicky proto také v obou těchto částech připomíná, že základní příčinou pokoření Řeků bylo opuštění a znevážení spravedlivého soudu spolu se „zkrocením“ císaře Konstantina.³⁹

Tradiční motiv doplnil ve střední části, v níž se zabýval významem almužny jako jedné z forem pokání a možnostmi jejího udělování. Základním předpokladem, o nějž se opíral, bylo přesvědčení, že almužnu je možno udělovat jenom z plodů poctivé práce a nikoliv lichvářství, neboť není možno považovat za dobrodiní, když někdo dává jednomu to, co ukradl jinému. V takovém případě je pak lepší obdarovat toho, jemuž něco vzal.⁴⁰ Pokud naopak někdo dokáže získávat majetek pomocí pravdy a podle přikázání rozdává almužny, přibližuje se tak Bohu. Jestliže se někdo rozhodne i z bohatství nabytého vlastní prací věnovat dar Bohu, má zvážit, zda se nedopustil násilí vůči bezmocným a zda se dokázal vyrovnat se svým případným násilným jednáním. Nepřijatelnost jiného přístupu dokázal vyjádřit ještě zřetelněji – když někdo bere jiným a chudým dává, počíná si velmi špatně a v takovém případě je lépe nejen neokrádat cizí, ale také neposkytovat almužny.⁴¹

Svoje názory na jednání lidí shrnul logicky do jednoho ze svých nejzajímavějších doporučení, s nímž se Mehmed obrátil na svoje paši a seity – „posuzujte sami sebe v každé věci a přiměřte se k zachování Božích přikázání, abyste našli spásu pro svoje duše.“ Charakteristické je, že i v tomto místě připomíná, že právě takovýto postup lze ztotožňovat s biblickou pravdou a čistotou, která působí Bohu srdečnou radost, proto je třeba „se držet pravdy na věky.“⁴² Život podle přikázání, k němuž Peresvetov Mehmedovými ústy nabádá v Koncovce úředníky, ale v dalších dílech, zvláště ve Velké prosební listině i další lidi, byl v jeho pojetí základem pro zavádění pravdy.

Jistý, byť poněkud naivní náznak svých představ o životě podle přikázání, spojil opět se sultánem Mehmedem. Ten poté, co jej seitové odvrátili od jeho úmyslu přestoupit na křesťanskou víru na znamení úcty, již k ní choval, „žil z potu své tváře, nic ze své carské pokladny do svých úst nevložil; co sám zhotovil, to poslal na trh prodat a za to si nechával kupovat jídlo.“ Svoje jednání sultán vysvětloval: „Naplnuji Boží přikázání. Bůh přikázal našemu otci Adamovi, aby se živil z potu své tváře.“⁴³ Motiv Adama žijícího ze své práce nepominul ani ve Velké prosební listině. Vojvoda Petr připomíná Adama jako poslušného člověka, jemuž Bůh přikázal obdělávat zemi a v potu tváře jíst chléb a jenž „Boží přikázání naplňoval“. Příklad z Adama by si měl vzít i současníci, i pro ně je nanejvýš užitečné Boha ve všem poslouchat a pravdou mu působit srdečnou radost.⁴⁴

Jurganovův postřeh, že „ve své utopii staví otázku mající obecně kulturní význam – otázku spasení“,⁴⁵ je opodstatněný, byť v poněkud odlišných souvislos-

39 Tamže, s. 168–169.

40 Tamže, s. 168.

41 Tamže, s. 169.

42 Tamže, s. 169.

43 Tamže, s. 151.

44 Tamže, s. 181.

45 J u r g a n o v , c. d., s. 23.

tech, než jak jej chápe Jurganov. Těžko přijatelný je naopak Philippův závěr, že „pro Peresvetova neexistuje skutečné náboženské ospravedlnění pravdy“. Mehmedovo studium posvátných pravoslavných knih, které jej přivedlo k zavedení pravdy, považuje tento badatel za Peresvetovovu pojistku proti pravoslavným čtenářům a též za projev toho, že se nedokázal zbavit přesvědčení o posvátném původu pravdy.⁴⁶

Pro Peresvetova byla biblická přikázání základem veškerého lidského počínání. Jeho požadavek, aby každý člověk stále hodnotil své jednání, připomínají slova Nila Sorského, že nedělá nic, aniž by se poradil s Biblií, či již zmíněné Kuricynovo Laodikijské poslání a jednu z jeho hlavních tezí o samovládání lidské duši, pro niž je víra ohradou.⁴⁷ Stejně jako představitel židovstvujících a duchovní vůdce něstjažatělů považoval Peresvetov život podle přikázání za základní předpoklad spasení lidské duše. Zatímco Sorskij a Kuricyn hledají cestu k dosažení Božského strachu, který pro ně byl stavem, v němž člověk jednal skutečně dokonale, a neopouštějí obecně morální rovinu, Peresvetov tuto rovinu až na drobné výjimky zcela pomíjí, v jeho systému pro ni nezbyvá místo, proto se také nezabývá otázkou podmínek spásy lidské duše. Ty jsou v jeho pojetí dány právě přikázáními, zatímco jeho cílem je nalezení souladu mezi nimi a politickými cíli, které si kladl.

V Koncovce zanechal jedinečným způsobem svědectví o svém způsobu uvažování. Velmožům a vojníkům nemají být svěřovány úkoly, jež jim Bůh nepřikázal, aby svým špatným chováním právě Boha nerozhněvali. Vybraný moudrý člověk se jich naopak zhostí dobře. Rozhodující úloha při řešení této otázky náleží panovníkovi, jemuž stanovuje neobvykle konkrétní pravidla jednání spíše v podobě varování plynoucích z jeho osobních zkušeností a v neposlední řadě také přání, nežli v podobě mravních naučení. Úvahy o almužně a jejím významu potvrzují již konstatovaný fakt, že Ivan Semjonovič kladl důraz na skutečné zachovávání Božích přikázání a nespokojoval se s formálními projevy vnější zbožnosti. Bez zachovávání základních křesťanských pravidel nemůže vládnout panovník, nemůže bez nich náležitým způsobem plnit svoje povinnosti ani soudce, ani výběrčí daní, výjimka neplatí ani pro vojníky a velmože. Dopad tohoto postoje umocnil varováním, že nedostatky v plnění povinností nemohlo vyrovnat pokání v podobě almužny. O jiných formách pokání se nezmiňuje zřejmě především proto, že nesouvisely bezprostředně s majetkem.

Věren době nemůže ani vojník Ivan Semjonovič volit jiné měřítko pro hodnocení lidí. Bible pro něj zůstává autoritou, na níž je budována společnost. Panovník k řádné vládě potřebuje Bohem vrozené vlastnosti, jež však samy o sobě nejsou zárukou úspěšné vlády, pokud jich nedokáže náležitým způsobem využít a nechá se „spoutat“ jinou pravdou. Vojník a velmož mají plnit své úkoly, k nimž byli Bohem povoláni, v jejich případě se jednalo především o službu ve vojsku. Církvi a jejím představitelům náležela pastorační a učitelská úloha, jak

⁴⁶ Philipp, c. d., s. 73.

⁴⁷ Prochorov, G. M. : *Poslanija Nila Sorskogo*, Pŕloh, Trudy Trudy otděla drevnerusskoj literatury instituta russkoj literatury AN SSSR, Leningrad 1974, s. 141; Lur'je, Kazakova, c.d., Pŕloh, s. 265.

se zdá vysvítat z líčení osudu patriarchy Anastasije. O jiných společenských stavech se nezmiňuje, s výjimkou obchodníků: ti mají prodávat za náležité ceny a plnit tak řádným způsobem svou úlohu v životě společnosti. Postavením sedláků se blíže nezabýval, podobně jako stoupenci něstjazažatělského proudu, jeho představy o nápravě společenských poměrů to pravděpodobně nevyžadovaly. Z dochovaných pramenů („knížky“ jsou adresovány pouze panovníkovi a postihují proto komplexně jenom nároky, které kladl právě na něho) nelze jednoznačně vyvodit, zda byl stoupencem Božího předurčení k zastávání určitých rolí ve společnosti. Povinností všech však bylo jednat podle doporučení obsaženého v Koncovce. To byl jeden ze základů realizace pravdy ve společnosti. Základ, který spočíval na více či méně uvědoměném zachovávání biblických pravidel a přikázání a který lidé nerespektovali tak, jak by měli.

Právě v okamžiku, kdy zdůrazňuje význam a hodnotu důsledného „stání za křesťanskou vírou“, vysvětluje jednu z nejdůležitějších příčin faktu, že zvolil za kladný i záporný příklad dokládající jeho tvrzení tureckého vládce. Philippovi slouží Mehmed, především na základě svého neurozeného pirátského původu, jako doklad toho, že „carská přirozenost“ nebyla pro Peresvetova „zárukou jisté a dobré vlády.“⁴⁸ Peresvetov zdůrazňuje Mehmedův původ ve Velké prosební listině v místě, kde se zabývá příčinami pádu Cařihradu, a Mehmed mu svým původem slouží jako svědectví pohany, jež stihla město a jeho obyvatele za to, že rozhněvali Boha.⁴⁹ Vzápětí dodává, že si Mehmed vzal na pomoc křesťanskou víru vydanou Bohem pro pýchu a hříchy zejména velmožů, kteří postupně svým jednáním zbavili cara Božího milosrdenství. Naopak sultán Mehmed, „nevěřící cizinec“, poznal Boží sílu, svým jednáním potěšil Boha „srdečnou radostí“ a za to mu Bůh pomáhal, mnohé říše ovládl s Boží pomocí.⁵⁰ Mehmed slouží Ivanu Semjonoviči jako pozitivní příklad člověka, který ač odchován v „nevěřícím prostředí“ a navíc svým okolím zrazovaný od sympatií ke křesťanské víře, se postupně dopracoval k pochopení její hodnoty a vládl podle jejích přikázání, jež sám ve svém soukromém životě důsledně respektoval.

Doktoři a filozofové spojovali s Ivanovou moudrou carskou přirozeností naději, že si bude ve svém carství počínat podobně jako turecký sultán a stejně jako on bude Bohu působit radost.⁵¹

Ivan měl oproti Mehmedovi výhodu v tom, že nemusel hledat cestu ke křesťanské víře, o níž měl opírat svoji vládu. Hrozilo mu však zcela logicky opačné nebezpečí, že podobně jako Konstantin a jeho velmoži Boha rozhněvá a bude potrestán. Ivanova situace byla v Peresvetovově pojetí o to složitější, že nesl odpovědnost za ruské carství i pravoslavnou víru, za tu ovšem v daných podmínkách, i v mezinárodním měřítku. Srovnání sultána Mehmeda s císařem Konstantinem a prvním ruským carem potvrzuje Peresvetovovo přesvědčení o křesťanské víře jako zákonu, na němž je nutno budovat říše. Dokazuje také jeho nespornou pravověrnost i věrnost východokřesťanské historické tradici.

48 Philipp, c.d., s. 72.

49 SIP, s. 180.

50 Tamže, s. 180.

51 Tamže, s. 173.

„Nevěřící car způsobil Bohu radost, zavedl do svého carství velkou moudrost a pravdu, neboť po celém svém carství rozeslal svoje věrné soudce a zajišťoval je z pokladny svou odměnou, čímž jim umožňoval přežívat z roku na rok.“⁵² I na jiných místech spojuje Peresvetov zavedení pravdy či naopak její porušování především s fungováním soudu.⁵³ Nejen z faktu, že rozeznával pouze dva druhy úředníků – soudce a výběřčí daní a že případné přidělení města či volosti některému z velmožů muselo být projednán se soudcem, ale také z dalších zmínek lze vyvodit, že soudce byl v jeho pojetí zároveň správním úředníkem. Mezi prohřešky Konstantinových velmožů patřilo i to, že „nebylo upravy nikomu“⁵⁴ (neřešili ničí věci).⁵⁵

Soudce odměňovaný ze státní, v jeho pojetí samozřejmě panovnickovy, pokladny vybavený potřebnými dokumenty ke své práci měl být panovnickovým pomocníkem při zavádění pravdy. Vedle něj měl být jedním z jejích hlavních strůjců a garantů. Soudce ovšem působil jako nástroj panovnickovy vůle, proto v jeho případě moudrost, bez níž se nemohl obejít panovník, nahrazovala poslušnost a věrnost. Proto mu také náležel pouze podíl na zavádění pravdy, nikoliv na určování její podoby. Tuto podmínku Peresvetovovi pomáhala zajistit kategorie hrůzy.

Přísnost až krutost, již od panovníka vyžadoval, pomáhala prosazovat zákony do života a tím vytvářet potřebné společenské klima. Soudcům přitom náležela nezastupitelná úloha, která je ovšem nevyvazovala z povinnosti jednat důsledně podle zákona. Soudce byl proto nejen nositelem hrůzy, ale mohl se také velmi snadno stát její obětí, pokud se zpronevěřil svému úřadu.

V podobném postavení se nacházeli i vojnici, velmoži a obchodníci. Výmluvný je příklad vojníků, jejichž materiální a sociální zájmy sledoval s pochopitelnou pozorností. I je podřídil beze zbytku panovnickově moci. Stejně jako soudci měli jedinou možnost – sloužit panovníkovi bez podílu na státní moci, tedy bez možnosti ovlivňovat podobu pravdy.

Tato odpovědnost náležela pouze panovníkovi. Jeho jednoznačnou povinností bylo pomocí organizačních a represivních opatření vytvořit podmínky k budování říše na základě křesťanských příkázání. Peresvetovova pravda vychází z tradičního náboženskomorálního principu, který neopouští, na kterém buduje svoje ideály a kterému proto také nevěnuje pozornost v míře a podobě vlastní osifljanům a něstjažatělům.

52 Tamže, s. 174.

53 Tamže, s. 153, 154, 160, 170, 172, 173, 174, 180.

54 Tamže, s. 180.

55 S r e z n ě v s k i j , I. I.: *Matěrialy dlja slovarja drevněrusskogo jazyka*, Moskva 1958, t. III, stlb. 1243.